

Тетяна Іванова, к. психол. н.

Сумський державний університет, Україна

СОЦІАЛЬНА ТРИВОГА ТА СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ

Tetyana Ivanova, PhD in Psychology

Sumy State University, Ukraine

SOCIAL ANXIETY AND SOCIAL PRACTICES

The theory of anxiety as a component of social practice is analyzed. The idea of the existential philosophy of Kierkegaard and Heidegger and their interpretation of anxiety as features of social life was used as a methodological and theoretical basis for analysis. Anxiety has certain social functions. On the one hand, it destroys the process of everyday life. On the other hand, it can contribute to changing non-adaptive institutions. Social anxiety circulates within specific social practices.

Social practices and channels of social anxiety were defined. Social practice of focusing and tracking, which carriers are the media, experts and scientists; social practice of removal, including mechanisms specifically designed to destroy objects and subjects of anxiety; social practice of prevention, which essence is evading threats.

Anxiety violates the practice of everyday life, but at the same time contribute to the creation of new social practices to prevent public anxiety.

Key words: anxiety, social practice, social institution, adaptation.

Постановка проблеми. Як правило, феномен тривоги (тривожності, соціальної тривоги) розглядається на особистісному рівні і є предметом уваги психології або психіатрії. З іншого боку, враховуючи, що підвищення тривожності на рівні великих соціальних груп може мати серйозні інституціональні наслідки, через опосередкування та трансформацію соціальної взаємодії, постає необхідність вивчення та аналізу соціологічних, інвайроментальних та ціннісних аспектів прояву та впливу розладів тривожного спектру на рівень соціальної взаємодії.

Слід зазначити, що соціологічна наука, погоджуюсь зі впливом тривоги на соціальне функціонування, більше уваги приділяє вивченню не тривоги, а споріднених з нею феноменів – страх, ризик, паніка тощо. Ця традиція простежується від класиків соціологічної думки. Зокрема, Маркс писав про відчуження, Дюркгейм – про аномію, Вебер – про розчарування, але ніхто з них не розглядав саме соціальні аспекти тривоги.

Початок вивчення тривоги як факту соціального життя розпочинається тільки з робіт Фрейда¹, який розглядав тривогу як одне з явищ повсякденного життя, а не своєрідний індивідуальний розлад. Він стверджував існування феномену підвищення тривоги як неминучої реакції у відповідь на виникнення цивілізації та ускладнення соціальної структури. Фрейд² розглядав тривогу як наслідок пригнічення інстинктивної сфери з боку культури та соціальних інституцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У теоріях, що описують сучасне суспільство, також можна виокремити існування тенденції оцінювати його через призму аспектів різноманітного тривожного спектру. Зокрема, Оден ще у 1947 році описує ХХ століття як «століття тривоги», пізніше дослідники, аналізуючи економічну, соціальну, політичну та екологічну сфери, указують у якості основної риси сучасності «ненадійність»³.

У соціології існує досить значна кількість досліджень (Шляпентох В., Шубкин В., Ядов В., 2001)⁴, М. Витковская⁵ присвячених вивченню різноманітних соціальних страхів або особливостей

¹ Фрейд, З. (2002). Психопатология обыденной жизни. *Психология бессознательного*. СПб.: Питер. 181–277.

² Фрейд, З. (2003). Психология масс и анализ человеческого Я. *Психоаналитические этюды*. Минск: Пупурри. 422–481.

³ Цит. по Dunant, S., Porter, R. (1992). *The Age of Anxiety*. London: Virago Press Ltd.

⁴ Шляпентох, В., Шубкин, В., Ядов, В. (2001). *Катастрофическое сознание в современном мире в конце ХХ века*. М: Московский общественный научный фонд.

⁵ Витковская, М.И. (2006). *Социальные страхи как предмет социологического исследования*. Автореф. дисс... канд. социол. наук.

соціального самопочуття, але значно менше уваги приділяється вивченню феномену тривоги як певного інтегрального показника емоційного стану суспільства. Серед дослідників, інтерес яких лежить саме у площині вивчення соціальної тривоги, можна назвати Д. Н. Барінова¹, І. Wilkinson², які зазначають, що тривога стала нормальним, повсякденним станом сучасного суспільства, у якому підвищується кількість людей, що живуть у стані постійного неспокою. Таким чином, тривога переходить з площини індивідуальних розладів у сферу соціальних та нормативних відносин, набуваючи аксіологічного відтінку, тому що ризики, які переживає людина (і стан тривоги, що супроводжує ці ризики), починають торкатись глибинних основ людського існування (загроза для тілесності, соціального порядку, можливості існування людини як виду). Подібна точка зору також звучить у У. Бека³, який вказує на існування ризиків, пов'язаних з різними формами забруднення (радіаційне, забруднення повітря, харчових продуктів тощо).

Інтерпретація тривоги як відповіді на соціальні та екологічні зміни також є характерною для епідеміологічних досліджень у медицині. Вони свідчать про значне збільшення рівня тривожності і депресії серед наступних поколінь дітей та підлітків. Наприклад, згідно з даними Tweng [цит. по І. Wilkinson]⁴ дослідження вікових когорт показало, що у США середня американська дитина у 1990-і роки була більш тривожною, ніж дитина у 1950-ті роки. Аналізуючи та співставляючи подібні факти, І. Wilkinson зазначає, що все це є свідченням переживання суспільством періоду гострої нестабільності та високої тривожності

Виклад основного матеріалу. Перейдемо до більш детального аналізу терміну «тривога» у контексті соціальної реалізації такого стану. Тривога визначається як негативна емоція, що знаходить вираження у відчутті невизначеності, у очікуванні негативних подій. На відміну від страху, що має певну об'єктивну категоризацію, причини тривоги не усвідомлюються, але при цьому вона регулює поведінку, гальмуючи небажану активність або, навпаки, стимулює поведінку, направлену на запобігання небажаних наслідків. Таким чином, тривога включає дві часові лінії – теперішній стан, пов'язаний з поточними подіями, а також побоювання з приводу майбутнього. Крім того, слід зазначити, що переживання тривоги не є суто характеристикою окремого суб'єкта. Виходячи з того, що людина є елементом соціальних зв'язків і виступає не тільки як окремий індивід, але також як носій певних соціальних функцій та ролей, то переживання індивідом (групою, суспільством) тривоги може мати значно ширші наслідки і не обмежуватись суб'єктивними переживаннями.

Можна стверджувати, що тривога має суспільну значущість, оскільки виступає основою досвіду, а це, в свою чергу, є підвалинами соціальної поведінки. У якості прикладу, що підтверджує це положення, можна звернутись до спостережень А. Ханта⁵, який аналізує соціальні та економічні наслідки поведінки людей, що скасували відпочинок у Єгипті через страх перед терористичними актами. Він показує, що тривога з суто індивідуального суб'єктивного досвіду, при розгляді її у контексті широкої соціальної взаємодії стає важливим елементом регуляції не тільки соціальної поведінки, але й лежить в основі ефективного функціонування соціальної структури в цілому. Соціальні тривоги, таким чином, мають тенденцію до розповсюдження у просторі та часі і охоплюють значну кількість елементів соціальної структури. Саме у цьому є одна з важливих відмінностей між тривоною, що переживає окрема людина та соціальними тривогами, які реалізуються у широкому соціальному контексті.

Безумовно, існування індивідуальної та соціальної тривоги має багато спільних пунктів не тільки дотику, але й взаємних трансформацій, вони можуть взаємопередаватись через широке коло різноманітних каналів – від індивідуального спілкування через механізм емоційного зараження до використання засобів ЗМІ як рупору певних, у тому числі і панічних, настроїв.

Дуже цікавим та продуктивним у науковому та прикладному плані є дослідження Ханта А.⁶, у якому він аналізує різні рівні швидкості передачі емоцій тривожного спектру та широту аудиторії, що може бути охоплена відповідною емоцією. Зокрема, він зазначає, що тривога у вигляді паніки передається у соціумі досить швидко, охоплюючи значні маси населення. З іншого боку, форми

¹ Барінов, Д.Н. (2013). Тревога и страх: историко-философский очерк. *Психолог*. № 3.

² Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge.

³ Бек, У. (2000). *Общество риска: На пути к другому модерну*. М.: Прогресс-Традиция.

⁴ Wilkinson, I. (2001). Так само.

⁵ Hunt, A. (1999). Anxiety and social explanation: some anxieties about anxiety. *Journal of Social History*. 32. 509-528.

⁶ Hunt, A. (1999). Anxiety and social explanation: some anxieties about anxiety. *Journal of Social History*. 32. 509-528.

тривоги, пов'язані з переживанням самотності, мають значно менші можливості для широкого суспільного транслявання. Таким чином, автор констатує, що рівень розповсюдження та впливу тривог різного спектру залежить, по-перше, від змісту самої тривоги, по-друге, від каналу передачі відповідних емоцій.

Різницю між індивідуальною тривожністю та тривогою як соціальним феноменом можна проаналізувати на прикладі відношення до їжі. З одного боку, існують факти соціального занепокоєння, яке охоплює суспільство при отриманні інформації щодо певних захворювань (свинячий грип, пташиний грип тощо) або страх перед генно-модифікованими продуктами, що приводить до скорочення споживання певних продуктів на рівні великих соціальних груп. З іншого боку, турботи батьків щодо алергії власної дитини та тривога при виборі окремих продуктів для споживання у більшій мірі має індивідуалізований характер. Тривога при розладах харчової поведінки (булімія та анорексія) займає проміжне становище, тому що, з одного боку, залежить від системи індивідуальних цінностей, особистісних рис та особливостей емоційного досвіду, а з іншого – орієнтована на суспільні та культурні цінності, що транслюються на широкий загал через систему масової комунікації. У зв'язку з цим можна навести дослідження R. Pain та S. Smith¹ у контексті вивчення геополітики страху у повсякденному житті. Страх вони вважають соціальним або колективним досвідом, а не емоцією окремого індивіда, який реалізується через певні моральні та ціннісні приписи та на певному геополітичному просторі у межах конкретної держави.

Таким чином, водорозділ між індивідуальною та соціальною тривогою знаходиться, по-перше, у полі її реалізації (індивідуальна – соціальна), по-друге, у сфері об'єктивації (суб'єктивна трансформація – формування нових форм соціальної поведінки).

Перш ніж перейти до аналізу соціальної природи тривожності, розглянемо розвиток її розуміння у екзистенційній філософії, зокрема, звернемось до робіт К'єркегора та Хайдеггера, які сформували загально-теоретичні засади розуміння тривожності.

У своїй основній праці, присвяченій аналізу концепції тривоги, С. К'єркегор² описує тривожність як внутрішній стан людини, а не щось таке, що може вплинути на людину ззовні. Відчуваючи занепокоєння, людина прагне позбавитись нього. З іншого боку, людина приймає переживання тривоги. При цьому, стан тривоги, на відміну від точки зору психології і особливо – психіатрії, які тривогу однозначно оцінювали як певну ненормативність та негативність, за К'єркегором є важливою складовою загальноаксіологічного руху індивіда до усвідомлення самого себе та власної позиції у світі, а також дає можливість оцінити себе як самостійного суб'єкта, підкресливши власну відмінність від навколишнього середовища. Тривога, власне – це суб'єктивне відчуття неможливості вплинути на певний стан речей, тому що цей стан лежить поза межами компетенції конкретної людини. Стан тривоги виступає конструктивним стимулом для формування поведінки самого широкого загалу – від повної бездіяльності до творчості внутрішньої свободи та усвідомлення навколишнього світу як спектру можливостей.

Подібне розуміння тривоги ми можемо простежити також в роботах М. Хайдеггера³. У роботі «Буття та час» він стверджує, що саме завдяки переживанню тривоги ми «прокидаємося» перед обличчям можливості власного буття. Тривога є ключ до нашої дійсності. При цьому, стан тривоги виступає як можливість, а не дійсність. Усвідомити власну потенційність означає стривожитися, і навпаки: стривожитися – значить усвідомити свою потенційність для буття. Таким чином, тривога є неодмінна умова дійсності. Справжній індивід, за Хайдеггером, є індивід, що переживає стан тривоги. Тривога завжди є тривога за себе. Це твердження Хайдеггера не має нічого спільного з егоцентризмом. Тривога виникає з усвідомлення того, що існування включає в себе проект та можливість і вимагає від нас, щоб ми були самими собою. У тривозі ми залишаємося віч-на-віч з тим, що ми є. У тривозі стає ясно, чому саме ми повинні стати вільними. Тривога, як така, переносить нас з потенційної недійсності до справжнього життя. Тобто, тривога проявляє деякі основні аспекти нашого буття. Вона виявляє для нас навіть не стільки нашу справжність або несправжність, але швидше саму можливість їх обох. Вона показує нам наше фундаментальне уніфіковане буття у світі, те, про що ми турбуємося. Ми турбуємося тому, що ми внутрішньо не завершені. Ми турбуємося, тому що нам постійно чогось хочеться, постійно чогось не вистачає

¹ Pain, R., Smith, S. (2008). Fear: critical geopolitics and everyday life. *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life*. (Eds R. Pain, S. Smith). 1-19.

² К'єркегор, С. (2012). *Понятіє страха*. М.: Акад. Проект.

³ Хайдеггер, М. (2010). *Бытие и время*. М.: Акад. Проект.

у нашому бутті-в-світі. Ми турбуємося тому, що ми – це ми, але нам нас не вистачає; це означає, що світ і інші люди значущі для нас.

По суті, для Хайдеггера, у тривожності розкривається сукупність всіх смислів особи. У більш соціологічному плані це відноситься до розуміння того, що світ, який оточує людину, є вже інтерпретований, заповнений значеннями та суб'єктивними смислами. В умовах тривоги людина розуміє, що ці значення не є стабільними або абсолютним, а лише відносними; що ми самі творці цих смислів. Продовжуючи аналіз тривоги у контексті її існування на рівні суспільства, Хайдеггер підкреслює, що небажання мати справу з тривогою є відображенням надмірного конформізму, що панує у суспільстві. Людина схильна будувати недостовірні програми свого життя та оцінювати навколишні події, керуючись нормами масового суспільства. Така тенденція породжує байдужість та соціальну пасивність. Саме тривога, за Хайдеггером, є інструментом здолання бездіяльності та небажання реалізувати власну індивідуальність у мінливому світі.

Слід зазначити – ідея щодо тривоги як механізму формування активної особистості продовжує розвиватись сучасними мислителями. Наприклад, Р. Тугер вважає тривогу обов'язковим елементом усвідомленого життя і світ без тривоги може втратити свою принадність, стати місцем розчарування та апатії¹. Аналогічну думку висловлює R. Salecl, яка пише, що тривога є фактором, що запускає механізми контролю за ситуацією та чинником, який опосередковує відношення індивіда до дійсності². За I. Wilkinson³, тривога є певним сигналом про появу чогось нового у нашому житті, іншими словами, про ускладнення світу та створення нової події.

Розглянемо докладніше тезу про те, що тривога пов'язана з навколишнім світом через подію. Подія у соціологічному тлумаченні – щось непередбачене, певна поворотна точка, коли щось нове приходить у світ і в тій чи іншій мірі змінює майбутнє. Реалізація соціальної події може супроводжуватись появою тривоги. Для того, щоб подія стала джерелом тривоги, необхідно, щоб вона представляла собою точку розриву у суцільній соціальній реальності, тобто переривала суцільність існування на до- та після-⁴. Крім того, щоб подія викликала тривогу, потрібно наявність певного її тлумачення у соціальному контексті. Тобто, подія повинна розумітись як така, що може бути загрозою для індивідуального існування.

В той же час, інституалізація тривоги є умовою її подолання, тому що об'єкт соціальної тривоги набуває матеріальних рис, змінюючи власну категоріальну віднесеність. Як відомо – тривога визначається як безпредметна занепокоєність, позбутись тривоги, власне, є досить важкою задачею саме по причині відсутності її предметності та категоризації. Перехід тривоги у розряд матеріальних об'єктів або реальних подій означає можливість взаємодіяти з тривогою і, таким чином, позбутись її.

Саме процес опредмечування та інституціонування тривоги є однією з важливих відмінностей між тривогою індивідуальною та тривогою соціальною. Тривога індивідуальна є характеристикою суб'єкта і її вилучення з системи суб'єктивного світу є неможливим без значного переконструювання самого суб'єкта, тобто супроводжується певною деструкцією та деконструкцією індивіда. З іншого боку, об'єкти соціальної тривоги, з суб'єктивної точки зору, існують у системі координат зовнішнього світу і тому вилучення такого об'єкту у більшій мірі буде сприйматись як зникнення зовнішньої загрози, а не як розпад внутрішнього світу, способів звичної поведінки та системи індивідуальних цінностей.

Таким чином, інституціонування соціальних тривог приводить до того, що вони починають розвиватись незалежно від індивідуальних страхів. Слід зазначити, що інституціонування соціальних тривог передбачає наявність певних соціальних механізмів та практик для їх реалізації.

За свідченням значної кількості дослідників, тривога реалізується та опредмечується через певні механізми соціальної практики. Розглянемо докладніше розуміння соціальної практики. За I. Wilkinson⁵, соціальна практика – це складне поєднання афективних переживань, тілесних та поведінкових реакцій. Французький соціолог П. Бурдьє⁶ розглядав соціальні практики як здатність

¹ Tyrer, P. (1999). *Anxiety: A Multidisciplinary Review*. London: Imperial College Press.

² Salecl, R. (2004). *On anxiety. Thinking in action*. London; New York: Routledge.

³ Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge.

⁴ Badiou, A. (2007). *Being and Event*. London: Continuum Books. < <http://incainstitute.org/pdf/alain-badiou-being-and-event.pdf> > (2017, березень, 19).

⁵ Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge.

⁶ Бурдьє, П. (2007). *Социология социального пространства*. СПб. : Алетейя.

соціальних суб'єктів перевіряти свої поведінкові акти на відповідність сформованим уявленням про навколишню дійсність. Ці практики визначають образ мислення та поведінки соціальних суб'єктів, тим самим змушуючи їх пристосовуватися до сьогодення та майбуття. Тобто, соціальною практикою можна вважати як цілеспрямовані дії індивідів по перетворенню соціального світу, так і щоденні, звичні вчинки, які не потребують пояснення і часто здаються зовнішньому спостерігачеві позбавленими сенсу або ж нелогічними

Для Е. Гідденса¹ соціальні практики – основа формування і суб'єкта, і соціального об'єкта. Соціальні практики, на його думку, є основою формування соціальних структур, а тому вони впорядковані у просторі і у часі, прив'язані до певного контексту, фону. При цьому соціолог особливо підкреслює, що соціальна практика не створюється соціальними акторами, а лише постійно відтворюється ними.

Основні формальні властивості соціальних практик у розумінні Г. Гарфінкеля² – те, що їх можна спостерігати, пояснювати та осмислювати, тому що дії, за допомогою яких індивіди створюють ситуації організованої повсякденної діяльності і керуються ними, ідентичні процедурам, до яких індивіди вдаються для того, щоб зробити ці ситуації зрозумілими, а сенс поведінки повинен бути виявлений у самій поведінці. Таким чином, у етнометодології соціальні практики розуміються як фонове знання; як конкретна діяльність, що з'єднує слова і дії; як мистецтво вирішення практичних задач у ситуації невизначеності.

Соціальні практики Е. Гідденс зводить до соціальної дії³. При цьому, у повсякденному житті відбувається рутинізація соціальних дій завдяки чому має місце формування цілісної структури особистості соціального діяча у процесі його повсякденної діяльності, а також є важливою складовою інститутів суспільства, які є такими лише за умови власного безперервного відтворення. П. Бергер і Т. Лукман у роботі «Соціальне конструювання реальності»⁴ виявили також, що будь-яка людська діяльність піддається габітуалізації (habitualization), що передбачає стабільну основу для її відтворення з мінімізацією зусиль для її інституціоналізації. Габітуалізація соціальних дій веде до формування передбачуваних соціальних практик. З соціально-психологічної точки зору габітуалізація веде до зменшення емоційного напруження, тому що вона визначає набір дій та звільняє індивіда від необхідності постійного вирішення одних і тих же питань, тим самим даючи відчуття стабільності життєвого світу. Процеси габітуалізації передують будь-якій інституціоналізації.

Таким чином, формування соціальних практик проходить наступні етапи – індивідуальна реалізація дії, перетворення її у дію соціальною через габітуалізацію та формування соціальної практики; на останній стадії соціальна практика інституціалізується

Узагальнюючи все, що вище було означено, виділимо основні елементи, що характеризують термін «Соціальна практика» та дають уявлення про сутність повсякденних практик. У нашому розумінні соціальна практика постає як сукупність конкретних, рутинних, повторюваних дій індивідів, груп, спільнот, організацій у реальному часі і просторі, що забезпечує стійке функціонування соціальних інститутів. Основні властивості соціальних практик: взаємозалежність, відтворюваність, об'єктивність. Соціальні практики відображають стійкість, масовість, нормативність. Соціальні практики, таким чином, мають подвійну функцію: з одного боку, вони детермінуються соціальним середовищем, з іншого – впливають на середовище, змінюючи його структуру.

Соціальна тривога, якщо розглядати її у контексті соціальної практики, виконує декілька важливих функцій. По-перше, при неналежній реалізації соціальних практик, що може загрожувати існуванню соціальних інституцій, тривога як відображення безпосередньої емоційної реакції, може виступити найпершим маркером зміни умов реалізації соціальних практик. Соціалізація тривоги, її поширення серед різних соціальних груп, у свою чергу, може стати прецедентом для формування соціальних практик, заснованих на відчутті тривоги та орієнтованих на запобігання небезпечних ситуацій, що врешті решт приведе до формування нових соціальних практик для збереження інших соціальних інституцій, які могли б зникнути або у значній мірі трансформуватись без наявності

¹ Гідденс, Э. (2005). *Устройство общества: Очерк теории структуризации*. М.: Академический Проект.

² Гарфинкель, Г. (2007). *Исследования по этнометодологии*. СПб: Питер.

³ Гидденс, Э. (2005). Так само.

⁴ Бергер, П., Лукман, Т. (1995). *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. М.: Медиум.

соціальних практик «тривожного» ряду. У якості прикладу можна навести формування процедур для підвищення безпеки пасажирів у аеропортах, що виникли у відповідь на підвищення терористичних загроз і, врешті решт, набули якості габітуалізації. По-друге, надмірна рутинізація соціальних практик теж може викликати соціальну тривогу, тому що звичні повсякденні дії вступають у протиріччя з більш широким соціальним контекстом, і емоційний рівень індивідуального або групового реагування виступає безпосереднім і першим маркером існування такого неспівпадання. Соціальна тривога у такому контексті може активізувати індивідуальні або групові дії, орієнтовані на злам існуючих соціальних практик і навіть соціальних інститутів як таких, що можуть загрожувати існуванню суспільства в цілому. Тобто, у другому випадку соціальні тривоги можуть супроводжувати процеси зникнення або серйозної трансформації соціальних інститутів.

Таким чином, різноманітні прояви та рівні функціонування суспільних практик підтверджує те, що соціальна тривожність є необхідним компонентом соціального життя, а не є певним винятковим станом, пов'язаним з окремими фобіями або особистими патологіями.

Слід зазначити також, що суспільство має певні соціальні практики та канали передачі соціальної тривоги.

1. *Соціальна практика фокусування та супроводження.* Носіями даного механізму є, переважним чином, засоби масової інформації, що здатні охопити досить значні спільноти як за географічним розташуванням, так і соціальними характеристиками. Сучасні ЗМІ є досить потужним каналом не тільки ретрансляції соціальних тривог, але й нерідко виступають джерелом створення або підвищення соціальної напруженості. Сюди ж можна віднести експертів та науковців, які артикулюють певні ідеї, позначаючи суб'єкти або об'єкти тривожного ряду. До даної групи також відносяться деякі інші види соціальної практики (чутки, панічні настрої, суспільне зараження), що впливають на рівень соціальної тривожності.

2. *Соціальна практика видалення* включає в себе різноманітні діяння та вислови, які спеціально розроблені або використовуються для знищення об'єктів і суб'єктів занепокоєння. Сутність цієї соціальної практики полягає у тому, що при наявності певних факторів, що викликають тривожність, у суспільстві починають формуватися спеціальні дії, направлені на знищення джерела занепокоєння. Наприклад, поява конкретної суспільної небезпеки (загроза отруєння, зараження, тощо) активізує певні соціальні практики, що орієнтуються на знищення джерела тривоги.

3. *Практики запобігання.* Повсякденне життя включає певні загрози, характер яких коливається у широкому діапазоні – від реальних факторів, що можуть спричинити шкоду життю або здоров'ю, до таких, що мають вигаданий характер і запобігання таким загрозам, скоріше, має ритуалізований характер. Це може бути практика купівлі органічних продуктів, намагання уникати літаків або взагалі далеких поїздок, різноманітні забобони та розроблені ритуали для їх уникнення, тощо.

Таким чином, ретельне вивчення будь-якого виду соціальної тривоги показує, що поряд із суб'єктивними переживаннями певного стану існує цілий комплекс соціальних практик, що переводять соціальну тривогу з площини ірраціональної та суб'єктивної у сферу певних моделей поведінки, ритуалів, взаємодій тощо. Таким чином, через розуміння функціонування окремих соціальних практик ми можемо прослідкувати логіку та динаміку формування соціального занепокоєння. Наприклад, відношення у суспільстві до певних захворювань пов'язане з реакцією ЗМІ, експертними оцінками, діяльністю владних структур, реакцією громадянського суспільства, суспільною думкою тощо. Іншими словами, соціальні тривоги мають інституалізований характер та втілені у відпрацьовані суспільні практики.

Інституалізованість соціальних тривог означає, що для їх зменшення або зникнення потрібен деякий часовий проміжок, тому що це передбачає певні інституційні переструктурування. Деякі соціальні тривоги можуть потребувати довгострокових змін, таких як нові способи виробництва і споживання, тощо. Інші види тривог (наприклад, локалізовані панічні настрої) можуть зникнути після успішного видалення об'єкта занепокоєння. Деякі з них можуть стимулювати технологічні інновації та модернізацію, в той час як інші можуть заохочувати відступ до більш «традиційних» способів життя. Деякі види тривог можуть мати широке розповсюдження, в той час як інші – мати суто локальний характер, одні форми занепокоєння можуть проявлятися активно та екстенсивно, в той час як інші – залишатись на рівні суто місцевих проблем.

Від чого ж може залежати оцінка певної події як загрозової, такої, що викликає відчуття тривоги у значній кількості населення? Тут можна позначити кілька факторів. Перш за все, значну роль відіграє соціальна практика фокусування та супроводження. Іншими словами, у сучасному світі подія може залишитись непомітною, якщо не відбувається переміщення даної події у фокус суспільної уваги. Втім, навіть перетворення події, за класикою гештальта, з фону на фігуру, ще не є умовою того, що вона може стати активатором соціального занепокоєння.

Знову звернемось до поняття соціальної практики, однією з характеристик якої є певний рівень усталеності та ригідності, орієнтація на відтворення звичних форм поведінки. Тобто, якщо подія передбачає наявність усталених форм соціальної практики для її запобігання, то можливо, рівень її оцінки як небезпечної, а з цим – соціальна тривога, що нею викликається – буде меншою порівняно з подією для якої немає усталених інституційованих форм соціальної практики. У якості прикладу можна навести суспільну реакцію на пташиний грип. З одного боку, туберкульоз порівняно з пташиним грипом представляє собою значно серйознішу загрозу як для суспільства в цілому, так і для окремої людини. З іншого боку, у суспільстві існують інституційовані практики запобігання туберкульозу. Ми не будемо оцінювати ступінь ефективності цих практик, але на рівні масової свідомості вони, скоріш за все, оцінюються як такі, що можуть уможливити певний рівень безпеки. Прикладом для даного твердження є суспільна реакція на пташиний грип. У разі пташиного грипу загибель кількох десятків людей була оформлена як початок глобальної пандемії, що може вплинути на майбутнє людства в цілому¹. Предметом загрози стало все людство, тому що об'єкти тривоги (мігруючі птахи, що несуть вірус) важко було контролювати, тобто у суспільстві не існували закріплені соціальні практики запобігання даної проблеми.

Висновки.

У цій статті ми позначили теорію тривоги у якості компонента соціальної практики, а не розглядали її як суто індивідуальний розлад або особистісну патологію. Виходячи з того, що сучасна соціологія ігнорує тривогу, зводячи її до індивідуальних порушень або до соціальних фобій, що теж мають суб'єктивний характер, у якості методологічних та теоретичних основ була використана ідея екзистенціальної філософії К'єркегора та Хайдеггера та їх тлумачення тривоги як риси суспільного життя.

Тривога має певні соціальні функції. З одного боку, вона руйнує потік повсякденного життя. З іншого – може сприяти зміні неадаптивних інституцій. Соціальні тривоги циркулюють у межах конкретних соціальних практик, що дозволяє пояснити відносність рівня розповсюдження одних тривог порівняно з іншими. Тривоги порушують практику повсякденного життя, але в той же час сприяють створенню нових соціальних практик для запобігання суспільного занепокоєння.

References:

1. Badiou, A. (2007). *Being and Event*. London: Continuum Books. <<http://incainstitute.org/pdf/alain-badiou-being-and-event.pdf>> (2017, March, 19). [in English].
2. Barinov, D.N. (2013). Trevoga i strah: istoriko-filosofskij ocherk [Anxiety and fear: historical and philosophical Essay] *Psiholog* [Psychologist], no. 3, 66-79. [in Russian].
3. Bek, U. (2000). *Obshhestvo riska: Na puti k drugomu modernu* [The risk society: the path to another modernity]. Moscow: Progress-Tradicija. [in Russian].
4. Berger, P., Lukman, T. (1995). *Social'noe konstruirovanie real'nosti. Traktat po sociologii znaniya* [The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge]. Moscow: Medium. [in Russian].
5. Burd'є, P. (2007). *Sociologija social'nogo prostranstva* [Sociology of Social Space]. St. Petersburg : Aletejja. [in Russian].
6. Dunant, S., Porter, R. (1992). *The Age of Anxiety*. London: Virago Press Ltd. [in English].
7. Frejd Z. (2002). Psihopatologija obydennoj zhizni [Psychopathology of everyday life] *Psihologija bessoznatel'nogo* [Psychology of the unconscious]. St. Petersburg: Piter, 181–277. [in Russian].
8. Frejd, Z. (2003). Psihologija mass i analiz chelovecheskogo Ja [Psychology of the masses and analysis of the human self] *Psichoanaliticheskie jetjudy* [Psychological Studies]. Minsk: Pupurri, 422–481. [in Russian].
9. Human infection with pandemic (H1N1) 2009 virus: updated interim WHO guidance on global surveillance <http://www.who.int/csr/disease/swineflu/WHO_case_definition_swine_flu_2009_04_29.pdf> [in English].
10. Garfinkel', G. (2007). *Issledovaniya po jetnometodologii* [Studies in ethnomethodology]. St. Petersburg: Piter. [in Russian].

¹ Human infection with pandemic (H1N1) 2009 virus: updated interim WHO guidance on global surveillance <http://www.who.int/csr/disease/swineflu/WHO_case_definition_swine_flu_2009_04_29.pdf>

11. Giddens, Je. (2005). *Ustroenie obshhestva: Ocherk teorii strukturacii* [The organization of society: an outline of the theory of structure]. Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
12. Hajdegger, M. (2010). *Bytie i vremja* [Being and time]. Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
13. Hunt, A. (1999). Anxiety and social explanation: some anxieties about anxiety. *Journal of Social History*. 32. 509-528. [in English].
14. K'ркеgor, S. (2012). *Ponjatie straha* [The concept of fear]. Moscow: Akademicheskij Proekt. [in Russian].
15. Pain, R., Smith, S. (2008). Fear: critical geopolitics and everyday life. *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life*. (Eds R. Pain, S. Smith). 1-19. [in English].
16. Salecl, R. (2004). On anxiety. *Thinking in action*. London; New York: Routledge. [in English].
17. Shljapentoh, V., Shubkin, V., Jadov, V. (2001). *Katastroficheskoe soznanie v sovremennom mire v konce XX veka* [Catastrophic consciousness in the modern world at the end of the twentieth century]. Moscow: Moskovskij obshhestvennyj nauchnyj fond. [in Russian].
18. Tyrer, P. (1999). *Anxiety: A Multidisciplinary Review*. London: Imperial College Press. [in English].
19. Vitkovskaja, M.I. (2006). *Social'nye strahi kak predmet sociologicheskogo issledovanija* [Social fears as a matter of sociological research]. Avtoref. diss... kand. sociol. Nauk [Synopsis of the thesis for PhD degree in Sociology]. Moscow. [in Russian].
20. Wilkinson, I. (2001). *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge. [in English].